

Mitja Velikonja

*Ustavimo LGBT revolucijo! – Kar poskusite!*¹

(Anti)homofobni in
(anti)patriarhalni grafiti
postsocialistične tranzicije

Abstract

Stop the LGBT Revolution! – Go Ahead and Try! (Anti)Homophobic and (Anti)Patriarchal Graffiti of the Post-Socialist Transition

The article deals with political graffiti and street art addressing sensitive topics related to gender and sexuality in post-socialist Europe, and particularly in Slovenia. Its central research question is how the discourses of homophobia and patriarchy are constructed and presented on the walls and what reactions and resistances they provoke. The themes of such graffiti usually appear in opposition pairs, i.e. *pro et contra*, with the most common themes being patriarchy, feminism, questioning of sexual binarism, sexual and sexual denunciations (in the sense of discrediting various “others”), sexual self-identification, (anti)homophobia, (anti)transphobia and direct politicization of the movement. The methods of graffiti and street art resistance to sexual and sexual discrimination are either spontaneous, in the form of sprays or templates by anonymous graffiti artists, or organized (actions within the scope of the Red Dawns festival, Slovenia; Decontamination project, Slovenia; Antifa Sisters, Slovenia; Silent protest, Russia; STAB school, Kyrgyzstan). The author concludes that the hegemonic struggle over gender and sexuality issues is also being fought on the walls of post-socialist cities, which until recently were primarily the domain of left-wing movements and individuals.

Keywords: political graffiti, street art, gender studies, post-socialist transition, homophobia, patriarchy, feminism

Mitja Velikonja is a Full Professor at the Department for Cultural Studies, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. Until recently, he also served as the Editor in Chief at the Journal for the Critique of Science, Imagination, and New Anthropology (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si).

¹ Homofobni grafit in takojšnja reakcija nanj, Ljubljana, 2016. V pričujočem besedilu so besedila grafitov in street arta zapisana v poševnem tisku.

Povzetek

Članek obravnava na vprašanje spola in seksualnosti občutljive politične grafite in street art v postsocialistični Evropi, najbolj seveda v Sloveniji. Njegovo osrednje raziskovalno vprašanje je, kako se diskurzi homofobije in patriarhalizma konstruirajo in predstavljajo na zidovih ter kakšne reakcije in odpore povzročajo. Teme tovrstnih grafitov praviloma nastopajo v opozicijskih parih, torej *pro et contra*, glavne pa so: patriarhalizem, feminizem, prevpraševanje spolnega binarizma, spolne in seksualne denunciacije (v smislu diskreditiranja različnih »drugih«), spolna in seksualna samoidentifikacija, (anti)homofobija, (anti)transfobija ter neposredna politizacija gibanja. Načini grafitarskega in street art odpora spolni in seksualni diskriminaciji so bodisi spontani, izpod sprejev ali šablon anonimnih grafiterk ali grafiterjev, bodisi organizirani (primeri akcij v okviru festivala Rdeče zore /Slovenija/, projekt Dekontaminacija /Slovenija/, Antifa Sisters /prav tako Slovenija/, Tihi protest / Rusija/ in STAB šola /Kirgizija/). Avtor v sklepu ugotavlja, da se hegemonski boj o vprašanih spola in seksualnosti bije tudi na zidovih postsocialističnih mest, ki so bili do nedavnega bolj domena levičarskih gibanj in posameznikov.

Ključne besede: politični grafiti, street art, študije spolov, postsocialistična tranzicija, homofobija, patriarhalizem, feminizem

Mitja Velikonja je redni profesor na Oddelku za kulturologijo Fakultete za družbene vede UL, do nedavnega glavni urednik Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si).

Uvod

Ena najpomembnejših ideoloških dilem in političnih vprašanj v postsocialistični tranziciji so tista, vezana na spol in seksualnost. V zadnjih treh desetletjih se tradicionalistične, nazorsko konservativne, patriarhalne in homofobne ideje (in prakse), ki se nadgrajujejo z novimi različicami (neotradicionalizmom, neokonservativizmom itn.), soočajo in krešejo s strpnimi, progresivnimi in integrativnimi. Državne politike, zakonodaja, medijski diskurzi in množično-kulturne interpretacije se razlikujejo od družbe do družbe in glede na različna obdobja tudi znotraj njih; prav tako se med sabo razlikujejo načini organiziranja – institucionaliziranega ali avtonomnega – feminističnih in LGBT+ skupin.² Vse to se kaže tudi na ulici: pri terenskem delu ter analiziranju političnih grafitov in street arta tranzicijske srednje in vzhodne Evrope v zadnjih dvajsetih letih sem pogosto naletel na tiste, ki tako ali drugače zadevajo to področje. Zbral in klasificiral sem na desetine primerov iz tega okolja ter jih primerjal s tovrstnimi v drugih delih sveta: zanimalo so me podobnosti in specifičnosti ter lokalne razlike.

---

² O postjugoslovanskem prostoru glej izdatna in pregledna zbornika raziskovalcev te tematike Bojana Bilića (2016) ter Bojana Bilića in Marije Radoman (2019).

V pričujočem prispevku raziskujem na vprašanja spola in seksualnosti občutljive politične grafite in street art v postsocialistični Evropi, s posebnim poudarkom na Sloveniji. Obdobje in regija sta v veliki meri določena z dvema ideološkima okviroma in neposrednima političnima praksama: z etnonacionalizmom kot prevladujočo družbeno-kulturno ideologijo (in prakso) ter temeljem kolektivne identitete; in neoliberalizmom kot prevladujočo politično-ekonomsko ideologijo (in prakso) ter temeljem individualne identitete. Iz njiju izhajajo različne partikularne (glede na različna področja) in lokalne (glede na različna okolja) različice: v tem konkretnem primeru tiste, ki zadevajo spol in seksualnost. Treba je priznati, da »se v postsocialistični Evropi kljub krepitvi zakonodajnih sprememb in nadzоровanju kršitev pravic enakosti spolov ter enakih možnosti, ki so predhodile ali spremljale proces širitve Evropske unije, LGBTIQ populacija še vedno sooča z vnebovpjijočo diskriminacijo in nasiljem« (Fejes in Balogh, 2013: 3).

Osnovni raziskovalni vprašanja, ki sem si ju zastavil, sta, kako sta homofobija in patriarhalizem konstruirana in predstavljena na zidovih postsocialističnih mest ter kako sta konfrontirana. Drugače rečeno: kakšne homofobne in patriarhalne grafite ter street art najdemo tam in kakšen odpor povzročajo? Področje raziskave je torej množica (anti)homofobnih grafitov, nalepk, šablon, muralov, plakatov in podobnih uličnih intervencij z različnih koncev postsocialistične Evrope.³ Na samem začetku moram izpostaviti, da nisem strokovnjak na področju LGBT+ študij in da obravnavano temo raziskujem predvsem z vidika »vizualne politike«, konkretnije, politične grafitologije (glej Velikonja, 2020).⁴

Na splošno grafite definiram kot specifično dvo- ali tridimenzionalno estetsko obliko v javnem prostoru, ki je nedovoljena, ki implicitno (z gesto grafitiranja) ali eksplicitno (tudi z vsebino) kritizira vladajoče diskurze in institucije (politiko, državo, kulturo, moralo, estetski okus ipd.), ki je prehodne narave, torej uničljiva, in v konstitutivni interakciji s svojim okoljem (polno sporočilo je vedno kombinacija grafita in podlage) ter z drugimi grafiti, okoli katerih se sčasoma razvije specifična grafitarska subkultura (in v primeru političnih grafitov tudi grafitarska subpolitika). Njihovi glavni tipi so grafiti (dvodimenzionalni), street art (nalepke, šablone, plakati, *paste-ups*, instalacije), različni napisi (latrinalije, arboglifi, petroglifi, vreznine, izpraskanine, odtisi ipd.), *ad-busting* (torej kreativno spreminjanje obstoječih reklamnih

3 Skoraj vse sem posnel sam v svojih terenskih raziskovanjih, nekaj so mi jih poslali prijatelji, kolegi in intervjuvanci, nekaj malega pa sem jih našel na spletu.

4 Sijajno pregledno umestitev tovrstne grafitarske in streetartistične produkcije (s kopico primerov iz devetdesetih in prvega desetletja 21. stoletja) v kontekstu feministične in lezbične scene pri nas glej v besedilih njene poznavalke in protagonistke Tee Hvala (2008a; 2008b).

sporočil) in murali (če niso sponzorirani), sem pa lahko prištejem še grafitarske bitke.⁵

Politični grafiti se precej razlikujejo od subkulturnih oziroma estetskih grafitov: so predvsem politični medij, vrsta politične komunikacije in tudi politična akcija (več v prvem delu knjige enega prvih poznavalcev te subkulture Chaffeeja, 1993). So, tako Hvala (2008a: 161), »učbenik« aktivizma, v tem primeru LGBT+ in feminističnega. Za razliko od estetskih, ki jih drugi grafiterji spoštujejo in ne uničujejo, politični takoj izzovejo reakcijo, ulično bitko. Vsebinsko so krajši, bolj neposredni in jasni, povečini z več teksta (in političnih simbolov) in manj slike: na kratko, so udarnejši. Glede tehnik so primernejše šablone, nalepke in plakati, manj pa »klasični« grafiti (ki so tehnično zahtevnejši in časovno zamudnejši). Na kratko: so manj estetski in bolj politični; če estetski grafiti zidove poetizirajo, jih politični grafiti politizirajo.

Metode raziskovanja grafitov so odvisne od mesta pomenjanja grafita, torej točke, kjer grafit dobi pomen. Prvo mesto je kontekst grafita (kje in kdaj je bil narejen, kakšno je njegovo zgodovinsko ozadje, kako podoben je drugim oziroma drugačen od njih): tu pridejo v poštev primerjalna in zgodovinska metoda, geokodiranje, semiotika časa in avtoetnografija. Drugo mesto je avtor (kdo je to, zakaj dela grafite, komu jih namenja): metodi sta urbana etnografija (opazovanje z udeležbo, različni tipi kvalitativnih intervjujev) in primerjalna metoda. Tretje mesto pomenjanja je grafit sam po sebi (kaj pravi, koga in kako nagovarja): uveljavljene metode raziskovanja so interpretacija kompozicije, analiza vsebine, socialna semiologija in spet primerjalna metoda. Zadnje mesto, kjer leži pomen grafita, so gledalci (kdo ga vidi – če sploh, kakšne učinke povzroča v javnosti): metode so javnomnenjske raziskave, kvalitativni intervjuji, opazovanje z udeležbo in primerjalna metoda.

V svojih raziskavah političnih grafitov in street arta, še posebej tovrstnih, sem pogosto zasledil povezovanje raziskovanja in aktivizma, kar sodi na širše področje participativnega oziroma militantnega raziskovanja. Takole zapiše o tovrstnih raziskovalnih metodah Danijela Tamše (2013: 182): »Militantno raziskovanje je metodologija politične transformacije, katere glavni cilj je biopolitična produkcija uporniških subjektivitet.« Raziskava se torej

---

5 V grafitarskih bitkah prihaja do različnih vizualnih intervencij na obstoječe grafite oziroma street art: najpreprostejša je uničevanje grafitov (prečrtanje – to je najimpulzivnejša in najpreprostejša, a obenem po mojem mnenju najmanj učinkovita intervencija), neposredna konfrontacija (spopad simbolov, barv in besed v neskončni igri akcije in reakcije nanjo), prebeljenje (pogosto tako, da se vidi izvorno, konfrontirano sporočilo – torej neke vrste palimpsest), depolitizacija (dodajanje nepolitičnega sporočila na politično), po mojem mnenju najučinkovitejše in najbolj subverzivne pa so duhovite transformacije (izvorno sporočilo se duhovito dopolni, spremeni). Humor postane politično dejanje.

ne zaključi samo z običajnim akademskim rezultatom (objavo, predstavitvijo ipd.), ampak tudi z neposrednim socialnim angažmajem, emancipiranjem ranljivih ali preganjanih skupin, z njihovim politiziranjem. Skratka, z znano parafrazo: sveta ne gre le razlagati, ampak spreminjati na boljše.⁶ Nekateri proučevalci tovrstne ulične produkcije tudi sami ustvarjajo politične grafite in street art, hkrati pa odstranjujejo, uničujejo ali spreminjajo tiste s sovražno vsebino.⁷ V pričujočem primeru tako »queer geografije«, kot jih posrečeno imenuje vizualni umetnik in režiser Lasse Lau (2014: 12), »priskrbijo vpogled v vsakodnevne prostorske boje, ki se bijejo v naših mestih, in ponujajo ideje, kako nadaljevati z nenehnimi novimi pogajanji s prostorom in z njegovo reimaginacijo«.

V tej konkretni raziskavi »politike vidnega« (Baer, 2013: 39, 43, 47), torej vidnosti LGBT+ in feminističnih stališč v javnem prostoru (in tudi njim nasprotnih), sem uporabljal predvsem metodo socialne semiologije. Ta omogoča razkriti »zemljevide pomena«, ki ležijo izza preprostih znakov, in strukture moči, ki vplivajo nanje. Pri tem sem se opiral na dela klasičnih avtorjev, Rolanda Barthesa (1986, 1991), Umberta Eca (1998) in Pierra Guirauda (1983), ter njihovo aplikacijo na vizualno kulturo metodologinje Gillian Rose (2012). Slednjo zanima predvsem to, kako vizualni znaki ustvarjajo in odražajo družbene razlike in odnose moči – in grafiti so tipičen primer tega. Sekundarna metoda so bili tudi vodeni pogovori z nekaterimi protagonistkami in protagonisti tovrstne ulične produkcije.

Grafiti in street art, vezani na vprašanja spola in seksualnosti

V tem poglavju bom klasificiral in analiziral po nekaj primerov tovrstne produkcije iz veliko širšega nabora, ki ga imam v svojem arhivu. Prevladujejo nalepke, šablone, *ad-busting* in grafitarske bitke, nekaj manj je samo grafitov, kar je v tovrstni politični subkulturi skorajda pravilo. Teme grafitov pogosto nastopajo v opozicijskih parih, torej *pro* ali *contra*.

---

6 To je ne nazadnje bistvo najbolj kritičnih in propulzivnih družboslovnih in humanističnih ved 20. in 21. stoletja: feminizma, gejevskih in lezbičnih študij, postkolonialnih študij, marksizma in orientalizma oziroma študij tretjega sveta, v regiji tudi balkanologije. V vseh teh je šla analiza z roko v roki s procesom opolnomočenja skupin, ki so bile njen predmet.

7 Nekateri odlepljene ali sprskane šovinistične, rasistične, homofobne in neonacistične nalepke spravljajo celo v nekakšne trofejne albume.

Patriarhalni diskurzi

Dominantni patriarhalni diskurzi v postsocialistični Evropi dobivajo tudi svojo ulično različico. Ljubljano so konec leta 2015, zlasti na vpadnicah in najbolj prometnih ulicah, preplavili grafiti z datumom 20. 12., ki pozivajo *Proti teoriji spola*: na ta dan leta 2015 je bila namreč na referendumu zavrnjena novela Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (in s tem onemogočena zakonska zveza istospolnim parom ter izenačitev statusa istospolne zunajzakonske skupnosti z raznospolno). Češka starševska organizacija Stridavka na svojih nalepkah, na katerih je silhueta mlade štiričlanske družine (in psa), zagotavlja, da *Otroci potrebujejo mamo in očeta* (Praga, 2016). Povezava patriarhalizma s konservativizmom in nacionalizmom se kaže tudi v nalepkah srbske neonacistične organizacije *Srbska akcija*, katere slogan je *Podvig in borba*, ki sem jih našel v Srbiji in Republiki Srpski. Na njih svojo »nepolitičnost« izkazuje z nalepkami, na katerih mlada mamica poljublja svojega dojenčka s pripisom *Narod, ne pa stranka!* (2016). Poziv je torej enako patetično hiperčustven kot v Sloveniji: *Za otroke gre!*

Feministični odgovori

Takšni konservativni pozivi seveda takoj naletijo na nasprotno, *grrrl power* oziroma *riot grrrl* odgovore. Ti so bodisi resni (*Feminist as fuck* pravi napis na kolesu, ki sem ga posnel pred eno od ljubljanskih fakultet, 2017, ali *Feminizem na ulice*, tudi v Ljubljani, 2018) bodisi duhoviti (na nalepki iz romunske Constanze mlajša najstnica v zasanjani navdušenosti bere anarhofeministično knjigo, 2017).⁸ Izkoriščanje žensk in mladih problematizira *ad-busting* intervencija na plakatu za žensko spodnje perilo Intimissimi, na katerem zleknjena in razgaljena mladenka pravi *Za to so me plačali jebenih 50 evrov* (Ljubljana, 2013). Podobno so bili leta 2020 v Ljubljani pospremljeni plakati za firmo Tezenis: *Kok ste me plačal?, Nisem samo objekt in pa Blago?.* V vizualno dognanem grafitu v albanskem mestecu Fushë-Krujë se stilizirani podobi žensk nad napisom *Fight Club* držita za roke (2019).

Odgovor na natalitetne pritiske neokonservativne politike je ljubljanski grafit, ki prikazuje »osvobodjene« ženske reproduktivne organe, saj jajčnika trgata verigo, ki ju veže (2016). Podobno sporočilo najdemo na nalepki iz Reke (2015), na kateri se stilizirana mlada ženska in duhovnik borita za ključ (očitno reprodukcije). Antimilitaristična šablona v Sarajevu v roza barvi izdaja, da *Feminizem ni povzročal vojn* (2011). Razredno in spolno kritiko obstoječega je mogoče razbrati iz šablone s podobo protestnice in napisom

⁸ Nataša Velikonja navaja grafit iz Zagreba z začetka osemdesetih *Proleterji svih zemalja, tko vam pere čarape*, ki je izginil že naslednji dan, češ da žali socialistično moralno (2004: 125).

med črnima anarhističnima zvezdama *Ker nismo blago* (Ljubljana, 2007). Kombinacija šablone in napisa pravi *Smrt seksizmu, živele svobodne joške!* (Ljubljana, 2015), *Viva la vulva* pa lahko preberemo v središču Tirane (2019). Obsedenost z lepotnimi ideali za ženske je spodbijana z grafiti *Riot not diet*, ki sem jih zasledil praktično povsod. Nalepka v Sibiu zagotavlja, da *Girls just wanna have fun-damental human rights*, s tem da je drugi del stavka dodan z rdečo šminko (2017). Besedilo nalepke iz Beograda srbske bele supremacistične skupine z zgovornim imenom Borba¹⁴ *Zakaj želiš, da umrem? Abortus je umor!* in podobo zaskrbljenega dojenčka je negirano s pripisom *Ni, torej Abortus ni umor!* (2016). Kritika »dovoljenega« feminizma je zajeta v beograjski šablono *Nočem cvetja, hočem revolucijo* (2015) in v ljubljanskem grafitu *Dan žena ni dovolj!* (2016).

Prevpraševanje spolnega binarizma

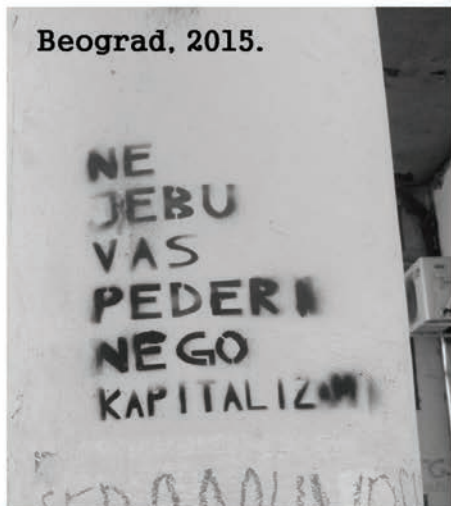
Duhovita primera zavračanja tradicionalnih, heteronormativnih spolnih delitev sta dve *ad-busting* intervenciji. Prva je z jumbo plakata, ki je bil »popravljen« v Ljubljani (2013): na njem je fotografija objema mlade ženske in moškega v tipičnih spolnih vlogah (gasilec in baletka), dodano pa je bilo *A zamenjava uniforme?* Na panoju za ženski butik so silhete treh mladih žensk z nakupovalnimi vrečkami: zadnja med njimi, v najbolj »feminizirani« pozici, ima med nogama dodan penis, torej je biološko moški. A tovrstni izrazi niso samo defenzivni, reakciji na prevladujoči spolni binarizem, ljubljanska nalepka (2017) in sarajevska šablona (2013), izražata pluralnost spolov oziroma dejstvo, kot je dodano na prvi, da *Binarni sistem ni za spole*. Še dlje v estetskem in tudi nazorskem smislu gre pisan plakat iz Sarajeva, na katerem je na mavričnem ozadju razgaljeno androgino telo s pripisom *Not gay as happy, but queer as fuck you* (2017).

Denunciacija

Tovrstna ulična produkcija se uporablja tudi za žaljenje in kompromitiranje nasprotnikov, pa naj gre za narode (grafit *Hrvat - pedr*, Ljubljana, 2012), navijaške skupine (grafit *BBB /Bad Boys Blue/ - pederi*, Ljubljana, 2011, ali nalepka s simbolom mariborskih Viol, ki da so *LGBT Maribor*, Ljubljana, 2018), politične osebnosti (grafiti *Tito je gay*, Mostar, 2009, ali *Sanader gay*, Karlovac, 2017, ali *Fištra crkni peder*, Maribor, 2014, ali *Janša is gey/Janša is OK!*, Ljubljana, 2008) ali pač neljube ljudi nasploh (*Jan je pedr*, Ljubljana,

⁹ Številka 14 je globalna šifra belih supremacistov, ki v izvorniku predstavlja *14 svetih besed: We must secure the existence of our people and a future for white children*. Nastala je sredi devetdesetih v ZDA.

Beograd, 2015.

Krakow, 2002.

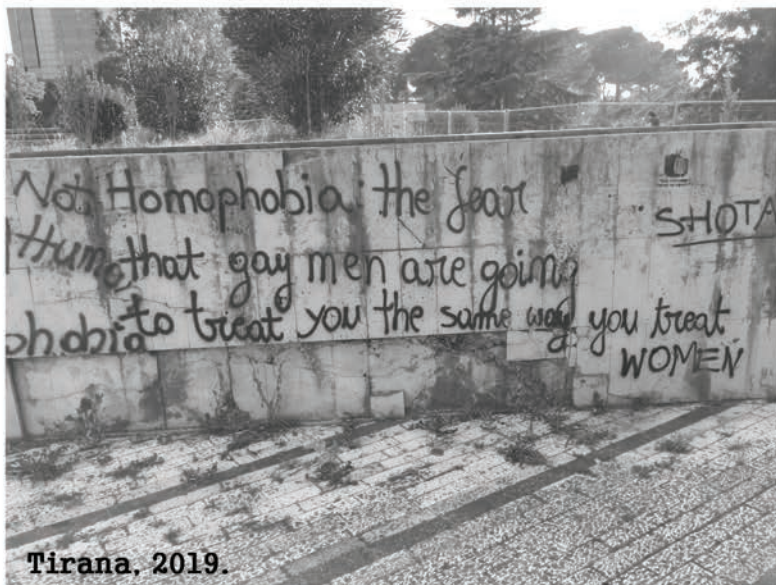

Foto:
Mitja Velikonja

2007). Napis v Kranju razlaga, da so Šipci pedofili pedri 50 metrov na desno (2012). LGBT+ ali feministična identiteta je postala ena izmed univerzalnih označevalcev ogrožajoče drugosti v postsocialistični tranziciji in se praviloma veže na druge identitete (etnične, politične, skupinske ali nazorske).¹⁰

Samoidentifikacija

Velik delež tovrstnih grafitov je neke vrste *coming out*, razkritje homoseksualne identitete: vsepovsod najdemo grafite ali šablone s podobami, imeni ali simboli istospolnih parov, ki izražajo geslo *Proud to be gay!* Tovrstne produkcije je veliko v središču Sarajeva: šablone trdijo, da *Ne treba mi prajd da šetam* (2016), *We're here, we're queer* (2013) in *Naj se ljubi kogar se hoče ljubiti* (s stiliziranim poljubom dveh žensk, 2013), mural *Nije me mama rodila da šutim* znotraj velikega srca mavričnih barv (2016), grafiti pa, da *Ona ljubi njo!* (2010), *Queer revolt* (2011) in *Girls [srček]/ girls! Boys [srček] boys* (2012). Grafitirano srce najdemo tudi zraven napisa *Queer Pride* v Tirani, blizu pa šablono s tremi pari z otrokom vmes: lezbičnim, heteroseksualnim in gejevskim (2019). Šabloniran akrostih *LGBT* iz Sankt Peterburga v ruščini nagovarja *Ljubi, Bodi ponosen, Bori se, Delaj*, bližnja šablona iz istega leta pa *Stonewall – Svoboda ima ime* (2016). V Ljubljani napis na električni omarici pravi *Če si gej se nasmej* (2015), šablona izda *Kvir čarovnice* (2016), grafiti pa *Clits in action* z lezbičnim simbolom (2010), *My son is gay* (2011) in *Enakopravnost pedrom!* (2013), v Mariboru pa s kredo napisano vabilo *Lezbe pridte v Maribor* (2014). Mural v Zagrebu z barvno lestvico od črne na desni do rdeče na levi s stiliziranim obrazom v ozadju govori *Living together – better together* (2016), grafit v Ljubljani pa poziva *Still in? Come out!* z lezbičnim in gejevskim simbolom (2013).

Homofobija

Homofobni grafiti pogosto samo napovedujejo dejansko nasilje nad LGBT+ populacijo. Navajam nekaj primerov: parado ponosa so v Beogradu pričakali zlovešči grafiti *Pričakujemo vas!!!* s prečrtanim gejevskim simbolom (2014), *Stop gay paradi* (2009) in *Nećete šetat* (2014), v Podgorici pa *Podgorica bo potopljena v kri, a gej parade ne bo!* (2013). *Srbija brez pedrov!*, kriči grafit v Novem Sadu (2012). Taka prečrtanja pogosto spremlja »podpis« avtorjev, recimo šablona z znakom srbske klerofašistične organizacije *Obraz* (Beograd, 2015) ali preprosto svastika (Beograd, 2013). V Ljubljani sem posnel

¹⁰ Tako homofobi na beograjskih paradah ponosa vzklíkajo *Pederi marš u Hrvatsku!*, na tistih v Zagrebu ali Splitu pa *Pederi marš u Srbiju!* Gre za še en primer etnificiranja spolne in seksualne različnosti. Zgovoren je tudi »popravek« feminističnega grafita iz Zagreba *Drugarice Živio 8. mart: Drugarice* so prečrtane z črno in svastiko, »srbski« *mart* pa s »hrvaški« *ožujak* (2018).

Stop LGBT izprijemcem (Ljubljana, 2015), v času napada na ljubljanski klub Open pa *Smrt pedrom ter Buška je buška, peder!* (2010). Nalepke s prečrtano mavrično zastavo sem v zadnjih letih našel tako v Beogradu kot v Ljubljani, v Krakovu (2002) pa tisto, ki kaže prečrtano silhueto homoseksualnega akta s pripisom *Prepoved pedaleranja* (torej takšnega seksa), pod katero je bila na veliko podpisana poljska skrajno desničarska stranka Poljski narodni preporod (*Narodowe Odrodzenie Polski*, NOP). Povsem enako, z napisom *Obra-nimo slovenski narod*, sem našel v Mariboru (2011). Povzeto z ljubljanskim grafitom: *LGBT je degeneracija, degradacija, dekadenca!* (2016).

Antihomofobija

Odgovori na tovrstno »cvetje zla« so jasni: v Sarajevu najdemo nalepke dveh Vučkov (maskot olimpijskih iger leta 1984), ki se držita za roke, s pripisom v treh jezikih (angleščina, bosanščina, srbsščina v cirilici) *Vučko proti homofobiji* (2016). Na Poljskem je nekdo na »domoljuben« grafit s poljsko zastavo pripisal *No place for homophobia!* (2018). V Tirani si je nekdo vzel veliko časa in prostora za grafit *Homophobia: the fear that gay men are going to treat you the same way you treat WOMEN* (2019). Celo v navijaški subkulturi »tipično moškega« nogometa se pojavljajo *LGBT+-friendly* nalepke tipa *Nogometni navijači proti homofobiji* z dvema nogometašema, ki se poljubljata, za njima pa je mavrična zastava (Lendava, 2014), ali nalepka *Celebrate football – Fight homophobia* (Ljubljana, 2018). Tam najdemo tudi grafita *Očistimo Slovenijo homofobov* (2016), medtem ko je bilo homofobnemu grafitu v črni barvi *Ustavimo LGBT revolucijo* dobesedno čez noč z roza dodano *Kar poskusite* (2016).

Antitransfobija

Niz uličnih intervencij reflektira tudi kompleksne in včasih konfliktne procese znotraj same LGBT+ skupnosti (ne le med njo in širšim okoljem): predvsem diverzifikacijo seksualnih identitet in posledično skupnosti. Grafit v Beogradu poziva *Ne bodi transfobičen – transformiraj se* (2016), v Ljubljani pa je mogoče najti nalepke enega najbolj znanih streetartistov Space Invaderja, ki v njegovem prepoznavnem slogu sporočajo *Space Invaders Against Transphobia* (2013).

Neposredna politizacija gibanja

Ta je v postsocialističnem obdobju očitna tudi na ulicah, saj se njegovi simboli povezujejo z nekaterimi »zavezniškimi« političnimi strankami ali skupinami. Na ulicah Skopja je bilo na protivladnih demonstracijah mogo-

če opaziti povezovanje socialistične in LGBT+ ikonografije (2016), na tistih iz Sankt Peterburga pa anarhofeministično s pripisom *Kuhinja in moda – to ni svoboda* (2015). Grafit *Slava Slovanom* Radikalne Ljubljane je leta 2020 doživel preobrazbo v *Slava LGBT*.

Na koncu je treba pripomniti, da sem zelo podobne homofobne in patriarhalne ter seveda antihomofobne in antipatriarhalne grafite in street art srečal tudi drugje po svetu – praktično povsod, kjer sem delal terenske raziskave.¹¹ Pri nekaterih je šlo zgolj za variacije na temo; spet drugi so bili narejeni po istem kopitu, uporabili so isti template ali vsaj ista gesla, barve, movite in simbole; tretji so bili izvirnejši, vezani na lokalne kulturne specifične, ideološko konfiguracijo in politično okolje.

Načini odpora

Tovrstne akcije sugerirajo, tako Hvala (2008b), da »so eno od prizorišč, kjer lahko začenjamo ponovno premišljevali in uresničevati feminizem v kontekstu bojev za socialno pravičnost – ulice«. Tudi ameriška profesorica študij spola in uličnih subkultur Jessica N. Pabon (2016: 84) je prepričana, da izpostavljanje etničnih in spolnih razlik grafiterke opolnomoči tako, da so sposobne »manipulirati stereotipe in pričakovanja, ki bi jih sicer subkulturno, družbeno in zgodovinsko podredila«. »Ulica« na (ne)institucionalizirano homofobijo in patriarhalnost torej odgovarja na različne načine. Izpostavljam nekaj od brezštevilnih organiziranih in spontanih reakcij bodisi na te zadeve občutljivih ljudi bodisi razjarjenih aktivistk in aktivistov s spreji, šablonami ali nalepkami v rokah.¹²

Spontani odpor

Omenil sem že nekaj grafitarskih bitk, spisek bi lahko podaljšal. V Kranju je bil grafit *Lezbijke na kole* hitro spremenjen v *Pred lezbijke na kolena* (2012), tisti šovinističnega in panslovanskega gibanja Radikalna Ljubljana v črni barvi *Stop LGBT revoluciji* pa v *Don't stop LGBT revoluciji z roza*, čemur sta bila dodana še dva roza srčka (2016). Srhljivi *Poslimo levičarke* je bil dobesedno čez noč dopolnjen v *Zaposlimo levičarke* (2017). In še klasika tovrst-

¹¹ Ter seveda na spletu, kjer se zelo pogosto pojavljajo in ponavljajo iste tekstualne in vizualne vsebine.

¹² Za odličan primer etnografske raziskave grafitarske produkcije in nasploh scene s stališča spola (in generacije) glej Macdonald, 2001 in Pabon, 2016. Podobno obravnavo bi si tema o ženskah v grafitarski subkulturi/subpolitiki zaslužila tudi na področju tranzicijske vzhodne Evrope.

nih subverzij povsod na območju južnoslovanskih jezikov: poziv *Ubij* ali *Ubi* kateregakoli »sovražnika« (čefurja, cigana in seveda *pedra*) je s preprostim dodatkom *Lj-* duhovito spremenjen v *Ljubi* tega istega čefurja, cigana ali *pedra*. V zadnjih dveh desetletjih sem naletel na desetine tovrstnih preoblikovanj.

Organiziran odpor

Navedel bom le nekaj primerov s treh koncev postsocialističnega sveta. Dan žena, 8. marec 2007, je anonimna skupina aktivistk s takrat potekajočega mednarodnega feminističnega in kvir festivala Rdeče zore obeležila s simboličnim preimenovanjem več deset ulic v Ljubljani. Pod obstoječe hišne številke so nalepile oziroma pritrdile nove, natiskane na liste formata A4, ki so opozarjale na zamolčano žensko plat biografij moških osebnosti, po katerih so bile poimenovane ulice. Prešernov trg je tako postal *Trg Ane Jelovšek*, Gosposka ulica *Ulica služkinj*, Črtomirova je postala *Bogomilina ulica*, Borštnikov trg *Trg Duše Počkaj*, Jakopičevo sprehajališče *Sprehajališče Ivane Kobilica*, druge so postale *Ulica lezbičnih gibanj*, *Pot ilegalk* ter seveda *Ulica moje in tvoje mame*.¹³ Na ta način so, dobesedno, kot se imenuje gibanje, ki zahteva skupno lastnino javnih površin, *Reclaim the Streets!*

Projekt Dekontraminacija iz Ljubljane je izšel iz raziskovalnega seminarja o homofobnih grafitih in odporu zoper njih na družboslovni fakulteti. Leta 2013 je bila organizirana delavnica Društva za odpravljanje socialne neenakosti Appareo na to temo, ki je teoretsko ukvarjanje povezovala z grafiti in potem praktično izvedbo (glej več v Perger in Mencin Čeplak, 2017). Na njej so sodelovali študentje, aktivisti, street artisti in strokovnjaki, rezultat pa je bil zemljevid Slovenije z lokacijami grafitov s sovražnimi vsebinami (torej ne samo homofobnimi in patriarhalnimi) in potem njihova »dekontaminacija«, torej odstranitev ali duhovito preobračanje, in ustvarjanje grafitov z emancipatornimi vsebinami.

Antifa Sisters je ironično ime skupine anonimnih mladih slovenskih antifa aktivistov in raziskovalcev obeh spolov, ki – poleg pisanja o grafitih in street artu v znanstvenih in strokovnih publikacijah ter oglašanja v množičnih medijih – posamezno ali v skupini izsledujejo, raziskujejo ter uničujejo grafito in street art skrajne desnice. Njihov namen je »očistiti« ulice sovražnih napisov ali simbolov avtoritarnosti oblasti (jih prebelijo, spremenijo, trgajo nalepke, nekatere celo pobarvajo v roza barvo ...), o čemer snemajo duhovite DIY videe.¹⁴ Obstoječim grafitom včasih dodajo svojega.

13 Do podobnih aktivističnih preimenovanj je v tistih letih prišlo še v Sarajevu, Zagrebu, Kutini in Mariboru.

14 Glej posnetke Antifa Sisters na omrežju YouTube (Komunal 2016; 2017a; 2017b).

»Tihi protest« (*Silent Protest*) je neformalno gibanje, nastalo v družabnih medijih med študenti in mladimi aktivisti predvsem v Moskvi in Sankt Peterburgu, ki na inovativen način opozarja na, po njihovem mnenju, neustrezen odnos ruske družbe in države do vprašanj, povezanih s spolom in seksualnostjo.¹⁵ Glede na to, da je tam izredno težko in nevarno javno izražati ne-strinjanje z vladajočo ideologijo in institucijami, na svoja oblačila (recimo na hrbtno stran plaščev in jop) in torbe pritrjujejo liste ali kartone z antihomofobnimi in antipatriarhalnimi sporočili. So torej neke vrste »hodeči grafiti«, ki sprožajo reakcije ljudi, njihovi nosilci se potem z njimi zapletejo v pogovor o teh vprašanjih, kar pozneje reflektirajo v svojih analizah.¹⁶

STAB, Šola teorije in aktivizma Biškek (*School of Theory and Activism Bishkek*) iz Kirgizije je levičarsko usmerjena raziskovalna in aktivistična skupina.¹⁷ Načrtno – z delavnicami, akcijami, publikacijami, vizualnimi intervencijami ipd. – se lotevajo različnih perečih družbenih vprašanj v tranzicijski srednji Aziji, posebej pa so pozorni na tista, ki so povezana s spolom. Navdih za eno izmed njihovih antihomofobnih akcij je bila odločitev mestnih oblasti Biškeka, da prebelijo šablone lokalnih LGBT+ aktivistov z nič kaj radikalnimi sporočili (*Nežnost ni propaganda* s podobama dveh ženskih obrazov, *Obstajamo* s stiliziranimi podobami lezbičnega in gejevskega para, *Družine so lahko različne* ipd.). Izvorna šablona je prebijala belo barvo. Aktivisti STAB so na osnovi tega izdelali serijo plakatov, ki obeležujejo *8. april, dan kirgiškega LGBT gibanja*: spodaj je zelo vidna mavrica različnih oblik, »na silo« prebarvana z belo. Sporočilo je več kot jasno: obstajamo, čeprav nas zanikate!

Sklepne misli

Homofobni in patriarhalni grafiti so samo še eden v nizu primerov izražanja »politike vidnega« ter praktičnega delovanja postsocialističnih ideoloških paradigem in političnih praks neoliberalizma in etnonacionalizma. Potem ko so prevladali v vladajočih političnih, medijskih in kulturnih diskurzih, medijih in splošnih praksah, je zdaj na vrsti ulica. LGBT+ populacija in

---

15 Z eno od protagonistk gibanja sem opravil več pogovorov julija 2016 v Sankt Peterburgu. Glej tudi Deutche Welle, 2016.

16 Torej na podoben način »izzove« mimoidoče kot ena izmed tehnik angažiranega gledališča, imenovana »nevidno gledališče« (*Invisible Theatre*).

17 Pogovore s takratnima vodjema skupine sem opravil v Biškeku marca 2017. O STAB glej Quagoma, n. d.

nasploh vsi, ki odstopajo od ideološkega konstrukta »našosti«, so predstavljeni kot Drugi. Na področju političnih grafitov in street arta je to očitno, prvič, iz grafitov tipa *Pedri in čefurji raus!* (Celje, 2014), in drugič, iz niza grafitov s sovražnimi vsebinami iz časa tako imenovane *begunske krize* v Sloveniji, ko je iz sprejev istih desničarskih aktivistov – uporabljena je bila ista pisava, ista velikost črk, ista barva – špricala enaka nestrpnost do beguncev, muslimanov, levičarjev, javnega sektorja, »kulturnega marksizma« in LGBT+ populacije. Na kratko, isti desničarski aktivisti sovražijo – po njihovem – vse drugačno in vse drugačne v paketu. Na zidovih postsocialističnih mest torej poteka hegemonski boj na gramscijanski način, v katerem druga stran ne ostane dolžna prvi. Emancipatorna stran kaže, kje je pravi vir družbenih napetosti, krivic in izkoriščanja: ne kulturna, etnična, nazorska, verska ali spolna in seksualna razlika, ampak hierarhije moči v družbi. Rečeno s klenim, politično nekorektnim, a še kako točnim sporočilom šablone, ki sem jo pred štirimi leti posnel v Beogradu: *Ne jebu vas pederi nego kapitalizam!*

Literatura

- Baer, Brian James (2013): *Now You See It: Gay (In)Visibility and the Performance of Post-Soviet Identity*. V *Queer Visibility in Post-Socialist Cultures*, N. Fejes in A. P. Balogh (ur.), 35–56. Bristol: Intellect Ltd.
- Barthes, Roland (1986): *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, Roland (1991): *Mythologies*. New York: The Noonday Press.
- Bilić, Bojan (ur.) (2016): *Preko duge u Evropu: LGBT aktivizam i evropeizacija na prostoru bivše Jugoslavije*. Beograd: Centar za kvir studije.
- Bilić, Bojan in Marija Radoman (ur.) (2019): *Lesbian Activism in the (Post-)Yugoslav Space – Sisterhood and Unity*. London: Palgrave Macmillan.
- Chaffee, Lyman G. (1993): *Political Protest and Street Art – Popular Tools for Democratization in Hispanic Countries*. Westport (Connecticut), London: Greenwood Press.
- Eco, Umberto (1998): *Il superuomo di massa – Retorica e ideologia nel romanzo popolare*. Milano: Bompiani.
- Fejes, Nárcisz in Andrea P. Balogh (2013): *Introduction: Post-Socialist Politics of Queer In/Visibility*. V *Queer Visibility in Post-Socialist Cultures*, N. Fejes in A. P. Balogh (ur.), 1–8. Bristol: Intellect Ltd.
- Guiraud, Pierre (1983): *Semiologija*. Beograd: Prosveta – Biblioteka XX vek.
- Hvala, Tea (2008a): »Enajsta šola« aktivizma – Feministični in lezbični grafiti v

Ljubljani. *Časopis za kritiko znanosti* 231/232: 158–167.

- Hvala, Tea (2008b): *Streetwise Feminism. Feminist and Lesbian Street Actions, Street Art and Graffiti in Ljubljana*. Revue de Civilisation Contemporaine de l'Université de Bretagne Occidentale. Dostopno na: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2870020.pdf> (4. september 2020).
- Lau, Lasse (2014): Before the Beginnings ... V *Queer Geographies. Beirut, Tijuana, Copenhagen*, L. Lau, M. Arsanios, F. Zúñiga-González, M. Kryger in O. Mismar (ur.), 8–13. Roskilde: Museet for Samtidskunst.
- MacDonald, Nancy (2001): *The Graffiti Subculture – Youth, Masculinity and Identity in London and New York*. Houndmills, Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan.
- Pabon, Jessica N. (2016): Ways of Being Seen: Gender and the Writing on the Wall. V *Routledge Handbook of Graffiti and Street Art*, J. I. Ross (ur.), 78–91. London in New York: Routledge.
- Perger, Nina in Metka Mencin Čeplak (2017): Govor, ki rani, in razmerja moči: primer LGBTQ+ skupine. *Časopis za kritiko znanosti* 268: 217–229.
- Rose, Gillian (2012): *Visual Methodologies – An Introduction to Researching With Visual Materials*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- Tamše, Danijela (2013): Militantno raziskovanje: nov narativ za dekriminalizacijo vstajništva. *Časopis za kritiko znanosti* 254: 177–188.
- Velikonja, Nataša (2004): Grafiti: poulično revolucionarno branje. V *Grafitarji/ Graffitiists*, L. Stepančič in B. Zrinski, 115–130. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center.
- Velikonja, Mitja (2020): *Post-Socialist Political Graffiti in the Balkans and Central Europe*. London in New York: Routledge.

Viri

- Deutsche Welle (2016): *Russian Opposition Activists Get Creative*. Dostopno na: <https://www.dw.com/en/russian-opposition-activists-get-creative/a-19550498> (7. februar 2019).
- Komunal (2016): *Antifa-Sisters against Neonacism on the Walls*. Dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=M_R4la6avQs&t=129s (3. februar 2019).
- Komunal (2017a): *Antifa sisters #2*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=QDpS2PA0Jkw&t=93s> (3. februar 2019).
- Komunal (2017b): *Antifa sisters #3*. Dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=94Av3kje_z8&t=96s (3. februar 2019).

Qagoma (n. d.): *STAB (School of Theory and Activism, Bishkek)*. Dostopno na: <https://www.qagoma.qld.gov.au/whats-on/exhibitions/apt8/artists/stab-school-of-theory-and-activism,-bishkek> (9. februar 2019).